

Ідіот (скорочено)

Федір Достоевський

Дія роману відбувається в Петербурзі й Павловске кінця 1867 — початку 1868 г.

Князь Лев Миколайович Мишкін приїжджає в Петербург зі Швейцарії. Йому двадцять шість років, він останній зі знатного дворянського роду, рано осиротів, у дитинстві занедужав важкою нервовою хворобою й був поміщений своїм опікуном і благодійником Павлищевим у швейцарський санаторій. Там він прожив чотири роки й тепер вертається в Росію з неясними, але більшими планами послужити їй. У поїзді князь знайомиться з Парфеном Рогожиным, сином багатого купця, що унаследовали після його смерті величезний стан. Від нього князь уперше чує ім'я Настасьї Пилипівни Смушкової, коханки якогось багатого аристократа Тоцького, що жагуче захоплений Рогожин

По приїзду князь зі своїм скромним вузликом відправляється в будинок генерала Епанчина, далеким родичем дружини якого, Єлизавети Прокоф'євни, є. У сім'ї Епанчиних три дочки — старша Олександра, середня Аделаїда й молодша, загальна улюблениця й красуня Аглая. Князь вражає всіх безпосередністю, довірливістю, відвертістю й наївністю, настільки надзвичайними, що спочатку його приймають дуже насторожено, однак із все більшою цікавістю й симпатією. Виявляється, що князь, що здався простаком, а декому й хитруном, досить недурний, а в якихось речах посправжньому глибокий, наприклад, коли розповідає про бачену їм за кордоном страти. Тут же князь знайомиться й з надзвичайно самолюбним секретарем генерала Ганей Иволгиным, у якого бачить портрет Настасьї Пилипівни. Її особа сліпучої краси, гордого, повне презирства й затаєного страждання, вражає його до глибини душі

Довідається князь і деякі подробиці: звабник Настасьї Пилипівни Тоцький, прагнучи звільнитися від її й виношуючи плани женитися на одній з дочок Епанчиних, сватає її за Ганю Иволгина, даючи як придане сімдесят п'ять тисяч. Ганю ваблять гроші. З їхньою допомогою він мріє вибитися в люди й надалі значно примножити капітал, але в той же час йому не дає спокою принизливість положення. Він би віддав перевагу шлюбу з Аглаєю Епанчиной, у яку, може бути, навіть небагато закоханий (хоча й отут теж його очікує можливість обогачення), чекає від її вирішального слова, ставлячи від цього в залежність подальші свої дії. Князь стає мимовільним посередником між Аглаєю, що зненацька робить його своєю довіреною особою, і Ганей, викликаючи в тім роздратування й злість

Тим часом князеві пропонують оселитися не де-небудь, а саме у квартирі И Волгіних. Не встигає князь зайняти надану йому кімнату й перезнайтися з усіма мешканцями квартири, починаючи з рідних Гани й кінчаючи нареченим його сестри молодим лихварем Птициным і паном незрозумілих занять Фердищенко, як відбуваються дві несподіваних події. У будинку раптово з'являється не хто інший, як Настасья Пилипівна, що приїхала запросити Ганю і його близьких до себе на вечір.

Вона бавиться, вислухуючи фантазії генерала Иволгина, які тільки розжарюють атмосферу. Незабаром з'являється шумна компанія з Рогожиним на чолі, що викладає перед Настасьей Пилипівною вісімнадцять тисяч. Відбувається щось подібне до торгу, як би з її насмішкувато-презирливою участю: це її-те, Настасью Пилипівну, за вісімнадцять тисяч? Рогожин же відступати не збирається: ні, не вісімнадцять — сорок. Ні, не сорок — сто тисяч!..

Для сестри й матері Гани происходящее нестерпно образливо: Настасья Пилипівна — продажна жінка, яку не можна пускати в пристойний будинок. Для Гани ж вона — надія на збагачення. Вибухає скандал: обурена сестра Гани Варвара Ардалионовна плює йому в особу, той збирається вдарити її, але за неї зненацька заступається князь і одержує ляпас від розлютованого Гани, "ПРО, як ви будете соромитися свого вчинку!" — у цій фразі весь князь Мишкін, вся його незрівнянна лагідність. Навіть у цю мінуту він співчуває іншому, нехай навіть і кривдникові. Наступне його слово, звернене до Настасье Пилипівни: "Хіба ви така, якою тепер представлялися", стане ключем до душі гордої жінки, що глибоко страждає від своєї ганьби й полюбившей князя за визнання її чистоти

Скорений красою Настасьи Пилипівни, князь приходить до неї ввечері. Тут зібралося різношерсте суспільство, починаючи з генерала Епанчина, теж захопленого героїнею, до блазня Фердищенко. На раптове питання Настасьи Пилипівни, чи виходити їй за Ганю, він відповідає негативно й тим самим руйнує плани присутнього тут же Тонкого. О пів на дванадцятую лунає удар дзвіночка й з'являється колишня компанія на чолі з Рого-Жиним, що викладає перед своєю обраницею загорнені в газету сто тисяч

И знову в центрі виявляється князь, якого боляче ранить що відбувається, він зізнається в любові до Настасье Пилипівни й виражає готовність взяти її, "чесну", а не "рогожинскую", у дружин. Відразу раптово з'ясовується, що князь одержав від померлої тітки досить солідна спадщина. Однак рішення прийняте — Настасья Пилипівна їде з Рогожиним, а фатальний згорток зі ста тисячами кидає в палаючий камін і пропонує Гані дістати їх звідти. Ганя з останніх сил утримується, щоб не кинутися за спаленими грошима, він хоче піти, але падає без почуттів. Настасья Пилипівна сама вихоплює коминковими щипцями пачку й залишає гроші Гані в нагороду за його борошна (потім вони будуть гордо повернуті їм).

Проходить шість місяців. Князь, поїздивши по Росії, зокрема й по спадкоємних справах, і просто з інтересу до країни, приїжджає з Москви в Петербург. За цей час, по слухах, Настасья Пилипівна кілька разів бігла, чи ледве не з-під вінця, від Рогожина до князя, якийсь час залишалася з ним, але потім бігла й від князя

На вокзалі князь почуває на собі чийсь вогненний погляд, що мліє його неясним передчуттям. Князь наносить візит Рогожину в його грязно-зеленому похмурому, як в'язниця, будинку на Гороховій вулиці, під час їхньої розмови князеві не дає спокою садовий ніж, що лежить на столі, він раз у раз бере його в руки, поки Рогожин нарешті в роздратуванні не відбирає його в нього (потім цим ножом буде вбита Настасья

Филипповнав будинку Рогожина князь бачить на стіні копію картини Ханса Гольбейна, на якій зображений Рятівник, тільки що знятий із хреста. Рогожин говорить, що любить дивитися на неї, князь у здивуванні скрикує, що "...від цієї картини в іншого ще віра може пропасти", і Рогожин це зненацька підтверджує. Вони обмінюються хрестами, Парфен веде князя до матінки для благословення, оскільки вони тепер, як рідні брати

Вертаючись до себе в готель, князь у воротах зненацька зауважує знайому фігуру й спрямовується слідом за нею на темні вузькі сходи. Тут він бачить ті ж самі, що й на вокзалі, що блискають очі Рогожина, занесене ніж. У цю же мить із князем трапляється випадок епілепсії. Рогожин тікає

Через три дні після випадку князь переїжджає на дачу Лебедева в Павловск, де перебуває також сімейство Епанчиних і, по слухах, Настасья Пилипівна. У той же вечір у нього збирається велике суспільство знайомих, у тому числі й Епанчини, що вирішили відвідати хворого князя. Колючи Іволгин, брат Гани, подразнює Аглаю "лицарем бедним", явно натякаючи на її симпатію до князя й викликаючи хворобливий інтерес матері Аглаї Єлизавети Прокофьевни, так що дочка змушена пояснити, що у віршах зображений людина, здатний мати ідеал і, повіривши в нього, віддати за цей ідеал життя, а потім натхненно читає й сам вірш Пушкіна

Трохи пізніше з'являється компанія молодих людей на чолі з якимось парубком Бурдовским, нібито "сином Павлищева". Вони неначебто нігілісти, але тільки, за словами Лебедева, "далі пішли-з, тому що насамперед ділові-з". Зачитується пасквіль із газетки про князя, а потім від нього вимагають, щоб він як шляхетна й чесна людина винагородила сина свого благодійника. Однак Ганя Іволгин, якому князь доручив зайнятися цією справою, доводить, що Бурдовский зовсім не син Павлищева. Компанія в зніяковілості відступає, у центрі уваги залишається лише один з них — сухотний Іполит Терентьев, що, самозатверджуючись, починає "ораторствувати". Він хоче, щоб його пошкодували й похвалили, але йому й соромно своєї відкритості, наснага його переміняється люттю, особливо проти князя. Мишкін же всіх уважно вислухує, усіх жалує й відчуває себе перед усіма винуватим. Ще через кілька днів князь відвідує Епанчиних, потім все сімейство Епанчиних разом із князем Євгенієм Павловичем Радомским, що доглядає за Аглаєю, і князем Щ., нареченим Аделаїди, відправляються на прогулянку. На вокзалі неподалік від них з'являється інша компанія, серед якої Настасья Пилипівна. Вона фамільярно звертається до Радомському, повідомляючи йому про самогубство його дядюшки, що розтратило велику казенну суму. Усі обурені провокацією. Офіцер, приятель Радомского, в обуренні зауважує, що "отут просто хлист треба, інакше нічим не візьмеш із цієї твариною!", у відповідь на його образи Настасья Пилипівна вихопленої в когось із рук тростинкою до крові розсікає його особу. Офіцер збирається вдарити Настасью Пилипівну, але князь Мишкін утримує його.

На святкуванні дня народження князя Іполит Терентьев читає написане їм "Моє необхідне пояснення" — приголомшливу по глибині сповідь майже що не жила, але молодій людини, що багато передумала, приреченою хворобою на передчасну смерть. Після читання він робить спробу самогубства, але в пістолеті не виявляється капсуля.

Князь захищає Іполита, що болісно боїться здатися смішним, від нападок і глузувань

Ранком на побаченні в парку Аглая пропонує князеві стати її другом. Князь почуває, що по-справжньому любить її. Трохи пізніше в тім же парку відбувається зустріч князя й Настасьї Пилипівни, що встає перед ним на коліна й запитує його, чи щасливий він з Аглаєю, а потім зникає з Рогожиним. Відомо, що вона пише листи Аглаї, де вмовляє неї вийти за князя заміж.

Через тиждень князь формально оголошений нареченим Аглаї. До Епанчиним запрошені високопоставлені гості на свого роду "смотрини" князя. Хоча Аглая вважає, що князь незрівнянно вище всіх їх, герой саме через її упередженість і нетерпимість боїться зробити невірний жест, мовчить, але потім болісно надихається, багато говорить про католицизм як антихристиянстві, пояснюється всім у любові, розбиває дорогоцінну китайську вазу й падає в черговому припадку, зробивши на присутніх хворобливе й неспритне — враження

Аглая признає зустріч Настасьє Пилипівни в Павловске, на яку приходить разом із князем. Крім них є присутнім тільки Рогожин. "Горда панянка" строго й неприязно запитує, яке право має Настасья Пилипівна писати їй листа й взагалі втручатися в неї й князя особисте життя. Ображена тоном і відношенням суперниці, Настасья Пилипівна в пориві помсти призиває князя залишитися з нею й жене Рогожина. Князь розривається між двома жінками. Він любить Аглаю, але він любить і Настасью Пилипівну — любов'ю-жалістю. Він називає її божевільною, але не в силах кинути неї. Стан князя усе гірше, усе більше й більше поринає він у щирсердечну смуту

Намечается весілля князя й Настасьї Пилипівни. Подія це обростає різного роду слухами, але Настасья Пилипівна начебто радісно готується до нього, виписуючи вбрання й перебуваючи те в насназі, то в безпричинному смутку. У день весілля, по шляху до церкви, вона раптово кидається до вартового в юрбі Рогожину, що підхоплює неї на руки, сідає в екіпаж і відвозить її.

На наступний ранок після її втечі князь приїжджає в Петербург і відразу відправляється до Рогожину. Того немає будинку, однак князеві чудиться, що начебто б Рогожин дивиться на нього через штору. Князь ходить по знайомим Настасьї Пилипівни, намагаючись що-небудь дізнатися про неї, кілька разів вертається до будинку Рогожина, але безрезультатно: того ні, ніхто нічого не знає. Весь день князь бродить по пекучому місту, думаючи, що Парфен все-таки неодмінно з'явиться. Так і трапляється: на вулиці його зустрічає Рогожин і пошепки просить впливати за ним. У будинку він приводить князя в кімнату, де в алькові на ліжку під білим простирадлом, обставлене склянками із ждановської рідиною, щоб не відчувався захід тління, лежить мертва Настасья Пилипівна

Князь і Рогожин разом проводять безсонну ніч над трупом, а коли наступного дня в присутності поліції відкривають двері, то знаходять, що метається в маренні Рогожина й заспокійливого його князя, що уже нічого не розуміє й нікого не довідається. Події повністю руйнують психіку Мишкіна й остаточно перетворюють його в ідиота.